

DETERMINAREA NECONVENȚIONALĂ A TERMENILOR ÎN TRATATUL ARISTOTELIC *DE CAELO*

ȘERBAN N. NICOLAU

The Unconventional Determination of Terms in Aristotle's *De caelo*. The author examines first the connexion between demonstration and definition in Aristotle, as well as his conventional method of determination of terms via the usual definition through the nearest genus and specific difference. In the end, the purpose is to identify the unconventional methods employed by Aristotle in *De caelo* in order to determine terms.

Key words: essence (τὸ τί ἐστὶ), definition (ὄρισμός), demonstration (ἀπόδειξις), nominal expression (λόγος ὀνοματώδης), genus (γένος), difference (διαφορά), οὐρανός (cer), generated (γενητόν) – ungenerated (ἀγενητον), destructible (φθαρτόν) – indestructible (ἀφθαρτον), ether (αἰθήρ)

Prin *determinarea convențională* a termenilor aristotelici, înțelegem determinarea acestora prin definirea în sensul clasic al teoriei definiției aristotelice, iar prin *determinarea neconvențională*, înțelegem determinarea lor prin modalități diferite.

La începutul cărții a II-a din *Analitica secundă*, după ce stabilește mai întâi că *lucrurile cercetate* (τὰ ζητούμενα) sunt la fel de numeroase ca și *lucrurile cunoscute* (τὰ ἐπιστάμεθα), Aristotel vorbește despre cele *patru întrebări* sau *teme de cercetare* ale științei¹. Prima dintre cele patru întrebări se referă la *faptul că*

---

¹ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 1, 89b23-25: „Τὰ ζητούμενά ἐστὶν ἴσα τὸν ἀριθμὸν ὅσα περ ἐπιστάμεθα. Ζητοῦμεν δὲ τέτταρα, τὸ ὅτι, τὸ διότι, εἰ ἔστι, τί ἐστὶν.” (trad. n.; „Lucrurile cercetate sunt la fel de numeroase ca și lucrurile cunoscute. Dar cercetăm patru lucruri, că ceva este, pentru ce este, dacă este și ce este.”). Potrivit lui J. Tricot (cf. J. Tricot în Aristote, *Organon IV (Les seconds analytiques)*, trad. et notes par J. Tricot, Paris, Éd. J. Vrin, 1966, p. 161, n. 1), afirmația lui Aristotel trebuie înțeleasă în modul în care, sub raportul formei, există tot atâtea feluri de probleme de cercetat câte sunt și diferitele feluri de cunoaștere. J. Tricot se bazează aici pe comentariul lui Philoponus (cf. *Ioannis Philoponi in Aristotelis Analytica posteriora commentaria cum anonymo in librum II (Commentaria in Aristotelem graeca)* (CAG), edita consilio et auctoritate Academiae litterarum Regiae Borussicae, vol. XIII, pars III; citat în continuare: Philoponus, *In An. post.*), edidit M. Wallies, Berlin, 1909, p. 336, 4-7: „Ὅσα, φησὶν, εἰσὶ τὰ ζητούμενα προβλήματα, τοσοῦτοὶ εἰσὶ καὶ οἱ τρόποι καθ' οὓς ἐπιστάμεθα καὶ γινώσκομεν. τέσσαρα δὲ εἰσὶ τὰ ζητούμενα: τέσσαρες ἄρα καὶ οἱ τρόποι καθ' οὓς γινώσκομεν. ὥσπερ γὰρ τὸ πρόβλημα καὶ τὸ συμπέρασμα ταὐτὰ μὲν εἰσὶ τῷ ὑποκειμένῳ.” (trad. n.: „Câte sunt problemele cercetate, spune [Aristotel], tot atâtea sunt și felurile în care lucrurile sunt cunoscute și înțelese de noi.

ceva este (τὸ ὅτι) sau *că-ul* lucrului, a doua se referă la *cauza pentru care ceva este* (τὸ διότι) sau *pentru ce-ul* lucrului, a treia se referă la *faptul dacă ceva este* (εἰ ἔστι), la *existență* sau *dacă este-le* lucrului, iar a patra se referă la *ce este ceva* (τί ἐστίν), la *esență* sau *ce este-le* lucrului².

A patra întrebare (τί ἐστίν) duce la a patra temă, *esența* (τὸ τί ἐστίν) unui lucru. Aceasta este exprimată prin *definiție* (ὁ ὀρισμός)³ și constituie principalul obiect de studiu al cărții a II-a a *Analiticii secunde*. Pornind de la comparația între *definiție* și *demonstrație*⁴, Aristotel face o distincție clară între aceste două principale metode ale științei, marcând deopotrivă și legătura lor necesară. Dacă, pe de o parte, demonstrația se referă la legătura dintre un lucru și un atribut al său prin mijlocirea cauzei acestuia, definiția, pe de altă parte, exprimă tocmai esența atributului și lucrului pe care-l posedă, fiind tocmai cauza acestuia⁵.

Punând problema reducerii definiției la demonstrație, Aristotel arată mai întâi că nu tot ceea ce poate fi demonstrat poate fi definit. În primul rând, fiindcă definiția esenței este totdeauna universală și afirmativă, în timp ce unele silogisme, cele din figura a doua, sunt negative, iar altele, cele din figura a treia, nu sunt

Dar există patru lucruri cercetate, deci patru sunt și felurile în care noi le înțelegem. Într-adevăr, după cum problema și concluzia sunt același lucru, la fel este în privința subiectului.”). Această afirmație prin care începe a II-a carte, deși sună straniu la prima vedere, are în realitate, spune M. Florian, un sens foarte adânc. Ceea ce cercetăm și ceea ce cunoaștem au același conținut, căci nu căutăm decât ceea ce putem găsi, soluțiile corespunzând întrebărilor (cf. M. Florian în Aristotel, *Organon III (Analitica secundă)*, trad., st. introd. și note de Mircea Florian, București, Editura Științifică, 1961, p. 125, n. 1).

² Cele patru *teme de cercetare* ale științei, adică *faptul*, *cauza*, *existența* și *esența* lucrului cercetat, sunt la origine întrebările care-i sunt adresate acestuia, sau *quod sit* (că este), *cur sit* (pentru ce este), *an sit* (dacă este) și *quid sit* (ce este) în traducerea latină a lui Iulius Pacius (cf. *Organon*, Iulio Pacio interprete, în *Aristoteles latine*, editat Academia Regia Borussica, Berlin, 1831, p. 49, 89b22-23). Prima întrebăre dacă există *faptul* atribuirii unui anume predicat unui anumit subiect, a doua întrebăre care este *cauza* acestei atribuirii, a treia cercetează *existența* subiectului, iar a patra cercetează *esența* lui. Primele două și ultimele două întrebări pot fi grupate, în sensul în care, dacă faptul atribuirii este cunoscut, ne întrebăm care este cauza atribuirii, după cum, dacă existența subiectului este cunoscută, ne întrebăm care este esența sau natura subiectului (cf. J. Tricot, *ibidem*, p. 161, n. 3).

³ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 93b29: „Ὁρισμός ... λέγεται εἶναι λόγος τοῦ τί ἐστι (trad. n.: „Definiția ... exprimă un discurs despre ceea ce este un lucru”).

⁴ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90a36-38: „πῶς δὲ τὸ τί ἐστι δείκνυται, καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς ἀναγωγῆς, καὶ τί ἐστὶν ὀρισμός καὶ τίνων, εἰπόμεν, διαπορήσαντες πρῶτον περὶ αὐτῶν.” (trad. n.: „Să spunem cum se dezvoltă ceea ce este un lucru și care este felul în care se reduce la demonstrație, deopotrivă ce este definiția și despre ce există definiție, discutând despre ele mai întâi dificultățile.”).

⁵ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 2, 90a14-15: „... φανερόν ἐστὶν ὅτι τὸ αὐτό ἐστι τὸ τί ἐστὶ καὶ διὰ τί ἐστὶν.” (trad. n.: „... este evident că este același lucru ceea ce este ceva și din ce cauză este.”); esența (τὸ τί ἐστίν) și cauza (διὰ τί ἐστίν) sunt identice, deci și definiția, care exprimă esența, și cauza sunt identice.

universale⁶. În al doilea rând, nu toate silogisme universale și afirmative din prima figură pot fi reduse la o definiție, căci ele constituie obiect de demonstrație⁷. În al treilea rând, prin inducție, adică prin experiență, se poate deduce că prin demonstrație se cunoaște atributul care se afirmă sau se neagă despre un lucru, fie el atribut esențial, fie accidental⁸. În al patrulea rând, definițiile se referă la substanțe, iar demonstrațiile se referă la atribute, esențiale sau accidentale⁹. Prin urmare, este evident că nu tot ceea ce poate fi demonstrat poate fi și definit.

Dar nici invers, spune Aristotel, nu se poate arăta că tot ceea ce poate fi definit poate fi și demonstrat. Primul argument este cel potrivit căruia despre un lucru există doar un singur fel de cunoaștere științifică. Cu alte cuvinte, raportat la principalele două metode ale științei în viziune aristotelică, există sau o cunoaștere prin definiție, sau o cunoaștere prin demonstrație. Dar cunoașterea științifică este cunoașterea prin demonstrație, așa încât cunoașterea prin definiție ar însemna o demonstrație fără demonstrație, ceea ce este imposibil¹⁰. Al doilea argument se

⁶ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b3-7: „ὁ μὲν γὰρ ὀρισμὸς τοῦ τί ἐστὶν εἶναι δοκεῖ, τὸ δὲ τί ἐστὶν ἅπαν καθόλου καὶ κατηγορικόν· συλλογισμοὶ δ' εἰσὶν οἱ μὲν στερητικοί, οἱ δ' οὐ καθόλου, οἷον οἱ μὲν ἐν τῷ δευτέρῳ σχήματι στερητικοὶ πάντες, οἱ δ' ἐν τῷ τρίτῳ οὐ καθόλου.” (trad. n.: „Într-adevăr, pe de o parte, definiția pare a fi despre ceea ce este un lucru, iar ceea ce este un lucru este pe de-a-ntregul universal și afirmativ; pe de altă parte, silogisme sunt unele negative, altele nu sunt universale, după cum cele din figura a doua sunt toate negative, iar cele din a treia nu sunt universale.”).

⁷ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b7-12: „εἶτα οὐδὲ τῶν ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι κατηγορικῶν ἀπάντων ἐστὶν ὀρισμὸς, οἷον ὅτι πᾶν τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας ἔχει. τούτου δὲ λόγος, ὅτι τὸ ἐπίστασθαί ἐστι τὸ ἀποδεικτικῶς τὸ ἀποδείξιν ἔχειν, ὡς εἰ ἐπὶ τῶν τοιούτων ἀποδείξιν ἐστὶ, δῆλον ὅτι οὐκ ἂν εἴη αὐτῶν καὶ ὀρισμὸς.” (trad. n.: „Apoi, nici chiar toate concluziile afirmative din prima figură nu sunt reductibile la definiție, precum de exemplu că orice triunghi are unghiurile egale cu două unghiuri drepte. Rațiunea acestui lucru este că a ști ce este demonstrabil este a avea demonstrația, așa încât, dacă există demonstrația unor asemenea concluzii, este evident că nu e posibil să existe pentru ele și definiție.”).

⁸ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b13-16: „ἱκανὴ δὲ πίστις καὶ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς· οὐδὲν γὰρ πρόποτε ὀρισάμενοι ἐγνωμεν, οὔτε τῶν καθ' αὐτὸ ὑπαρχόντων οὔτε τῶν συμβεβηκότων.” (trad. n.: „Deopotrivă prin inducție se poate căpăta suficientă convingere, căci în niciun fel nu cunoaștem ceva prin definiție, fie ele dintre atributele care-i aparțin prin sine, fie dintre cele accidentale.”).

⁹ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b16-17: „ἔτι εἰ ὁ ὀρισμὸς οὐσίας τις γνωρισμὸς, τὰ γε τοιαῦτα φανερόν ὅτι οὐκ οὐσίαι.” (trad. n.: „În plus, dacă definiția este cunoașterea unei substanțe, este evident că cele de acest fel nu sunt substanțe.”).

¹⁰ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b20-24: „τοῦ γὰρ ἐνός, ἢ ἐν, μία ἐπιστήμη. ὡς τ' εἶπερ τὸ ἐπίστασθαί τὸ ἀποδεικτὸν ἐστὶ τὸ τὴν ἀποδείξιν ἔχειν, συμβήσεται τι ἀδύνατον ὁ γὰρ τὸν ὀρισμὸν ἔχων ἄνευ τῆς ἀποδείξεως ἐπιστήσεται.” (trad. n.: „Într-adevăr, despre un lucru, ca fiind unul, există o singură cunoaștere științifică. Prin urmare, dacă într-adevăr a cunoaște demonstrabilul este tocmai a avea demonstrația lui, va urma ceva imposibil, căci ar însemna că a avea o definiție fără demonstrație este a cunoaște științific prin demonstrație.”).

bazează pe faptul că principiile nu sunt demonstrabile, altfel având *regressus ad infinitum*¹¹. Cum definițiile sunt principiile demonstrațiilor, ele nu sunt demonstrabile. Pe de altă parte, demonstrațiile pornesc de la ele, căci ele exprimă esența lucrului din care se deduc alte atribute esențiale. Prin urmare, dacă principiul demonstrației este definiția, atunci și reciproca a ceea ce s-a arătat mai sus este adevărată, adică ceea ce este definit nu poate fi demonstrat¹². Mai mult, va dovedi Aristotel prin trei argumente, nici măcar în unele cazuri particulare nu se poate ajunge la concluzia că definiția și demonstrația se referă la același obiect sau același conținut. Mai întâi, pentru că definiția se referă la substanță și la esență, în timp ce demonstrația presupune substanța și esența¹³. Apoi, pentru că în demonstrație, în concluzia silogismului mai precis, un predicat este enunțat sau atribuit unui subiect, în timp ce în definiție nu există raportul de enunțare sau atribuire, nici a genului despre diferență, nici a diferenței despre gen¹⁴. În al treilea rând, pentru că a arăta esența unui lucru, cum face definiția, nu este identic cu a demonstra că un atribut aparține unui subiect anume, cum face demonstrația¹⁵. Prin urmare, se spune în concluzia întregului capitol care compară cele două metode ale științei¹⁶, despre același lucru nu există și o definiție, și o demonstrație, de vreme ce nici definiția nu este demonstrație, nici demonstrația nu este definiție¹⁷.

¹¹ Cf. Aristotel, *An. post.*, I (A), 1-3.

¹² Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b24-27: „ἔτι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀποδείξεως ὀρισμοί, ὧν ὅτι οὐκ ἔσονται ἀποδείξεις δέδεικται πρότερον. ἢ ἔσονται αἱ ἀρχαὶ ἀποδεικταὶ καὶ τῶν ἀρχῶν ἀρχαί, καὶ τοῦτ' εἰς ἄπειρον βαδιεῖται· ἢ τὰ πρῶτα ὀρισμοὶ ἔσονται ἀναπόδεικτοι.” (trad. n.: „În plus, principiile demonstrațiilor sunt definiții, pentru care s-a arătat mai înainte că nu vor exista demonstrații. Așa încât, sau principiile vor fi demonstrabile deopotrivă cu principiile principiilor, și acest lucru va merge la infinit, sau primele principii vor fi definiții nedemonstrabile.”).

¹³ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b30-32: „ὀρισμὸς μὲν γὰρ τοῦ τί ἐστὶ καὶ οὐσίας· αἱ δ' ἀποδείξεις φαίνονται πᾶσαι ὑποτιθέμεναι καὶ λαμβάνουσαι τὸ τί ἐστίν” (trad. n.: „Într-adevăr, definiția se raportează la substanță și esență, iar, pe de altă parte, se vede limpede că toate demonstrațiile presupun și admit esența”).

¹⁴ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b33-35: „ἔτι πᾶσα ἀπόδειξις τί κατὰ τινοῦ δείκνυσιν, οἷον ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν· ἐν δὲ τῷ ὀρισμῷ οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου κατηγορεῖται” (trad. n.: „În plus, orice demonstrație arată că ceva este sau nu este atribuit cuiva, dar în definiție în niciun fel nu este atribuit un lucru diferit altuia”).

¹⁵ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 90b38-91a3: „ἔτι ἕτερον τὸ τί ἐστὶ καὶ ὅτι ἐστὶ δεῖξαι. ὁ μὲν οὖν ὀρισμὸς τί ἐστὶ δηλοῖ, ἢ δὲ ἀπόδειξις ὅτι ἢ ἔστι τὸδε κατὰ τοῦδε ἢ οὐκ ἔστιν. ἕτερον δὲ ἕτερα ἀπόδειξις, ἐὰν μὴ ὡς μέρος ἢ τι τῆς ὅλης.” (trad. n.: „În plus, a demonstra ceea ce este un lucru este diferit de a demonstra că ceva este atribuit. Pe de o parte deci, definiția dezbăluie ceea ce este un lucru, pe de alta, demonstrația dezbăluie că un anume atribut aparține sau nu aparține unui anumit subiect. Or, lucruri diferite cer demonstrații diferite, mai puțin când una dintre demonstrații este fața de cealaltă ca partea cu întregul.”).

¹⁶ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3.

¹⁷ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 3, 91a7-11: „Φανερόν ἄρα ὅτι οὔτε οὐ ὀρισμὸς, τούτου παντὸς ἀπόδειξις, οὔτε οὐ ἀπόδειξις, τούτου παντὸς ὀρισμὸς· ὥστε ὅλως τοῦ αὐτοῦ οὐδενὸς ἐνδέχεται ἄμφω ἔχειν. ὥστε δηλὸν ὡς οὐδὲ ὀρισμὸς καὶ ἀπόδειξις οὔτε τὸ αὐτὸ ἂν εἶη οὔτε θάτερον ἐν θατέρῳ· καὶ γὰρ ἂν τὰ ὑποκείμενα ὁμοίως εἶχεν.” (trad. n.: „Este

Dar această concluzie tranșantă, prin care definiția și demonstrația sunt metode științifice diferite și complementare, va fi nuanțată, ceea ce a dus uneori la caracterizarea poziției aristotelice în privința relației dintre definiție și demonstrație drept nestabilă¹⁸. Aristotel va restrânge imposibilitatea demonstrației definiției doar la una dintre speciile definiției, anume la definiția termenilor nemijlociți ai demonstrației. Așa încât, problema relației între definiție, prin care se exprima esența, și demonstrație, prin care se dovedește atributul, va fi reluată, așa cum se va vedea mai departe. După ce arată că esența nu poate fi demonstrată¹⁹, nu poate fi dovedită prin diviziune²⁰, nu poate fi dovedită prin silogism ipotetic, din attribute proprii sau contrarii²¹, și, în sfârșit, că esența nu poate fi dovedită prin definiție²², Aristotel mai cercetează o dată posibilitatea unei demonstrații a definiției²³. E adevărat, va spune el în concluzie, că nu există silogism al esenței, cu alte cuvinte o demonstrație a ei, dar tot atât de adevărat este că nu ne putem lipsi de silogism și demonstrație fiindcă doar prin silogism și demonstrație devine cunoscută esența²⁴.

Legătura între definiție și demonstrație devine evidentă în capitolul destinat speciilor definiției²⁵. Dar înainte, Aristotel face distincția între ceea ce se va numi mai târziu *definitio realis* (definiția reală) și *definitio nominalis* (definiția nominală). Definiția reală, numită de Aristotel *definiție obiectuală* (ὄρος πραγματώδης) sau *definiție esențială, substanțială* (ὄρος οὐσιώδης)²⁶, exprimă esența lucrurilor (τὸ τί ἐστὶ), care presupune existența lor, în timp ce definiția nominală, numită de Aristotel

---

evident, fără îndoială, că nici cele care au definiție nu au toate demonstrație, nici cele care au demonstrație nu au toate definiție; așa încât, nu e posibil să avem ambele, [definiție și demonstrație], despre același lucru. Prin urmare, este evident că definiția și demonstrația nu e posibil nici să fie același lucru, nici să fie conținute una într-alta, căci, dacă ar fi așa, subiectele ar avea aceleași relații”).

¹⁸ Cf. M. Florian, *ibidem*, p. LIV.

¹⁹ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 4.

²⁰ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 5.

²¹ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 6.

²² Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 7.

²³ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 8.

²⁴ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 8, 93b15-20: „Ὡς μὲν τοίνυν λαμβάνεται τὸ τί ἐστὶ καὶ γίνεται γνώριμον, εἴρηται, ὥστε συλλογισμὸς μὲν τοῦ τί ἐστὶν οὐ γίνεται οὐδ’ ἀπόδειξις, δῆλον μέντοι διὰ συλλογισμοῦ καὶ δι’ ἀποδείξεως· ὥστ’ οὐτ’ ἄνευ ἀποδείξεως ἐστὶ γῶναι τὸ τί ἐστὶν, οὐ ἐστὶν αἴτιον ἄλλο, οὐτ’ ἐστὶν ἀπόδειξις αὐτοῦ, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς διαπορήμασιν εἴπομεν.” (trad. n.: „Am spus deci astfel cum este surprinsă esența și cum devine cunoscută, încât, cu toate că nu există silogism al esenței, nici demonstrație, este evident totuși că prin silogism și prin demonstrație devine cunoscută esența; prin urmare, esența care are o cauză în altceva diferit nu poate fi cunoscută nici fără demonstrație, nici nu există o demonstrație a ei, precum am arătat în discuțiile privind dificultățile problemei.”).

²⁵ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10.

²⁶ Cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, București, Editura didactică și pedagogică, 1975, p. 152.

expresie nominală (λόγος ὀνοματώδης)²⁷, nu exprimă esența lucrurilor, ci semnificația numelui lor. Nereferindu-se la esența lucrurilor, definiția nominală nu are o legătură necesară cu existența lor, fiind doar o explicație verbală a numelui lucrurilor, existente și neexistente deopotrivă, căci, spune Aristotel, orice poate fi numit. În genere, prin definiție sunt cunoscute doar lucrurile a căror existență este, la rândul ei, cunoscută și, prin urmare, definiția nominală nu poate fi socotită potrivit rigorilor aristotelice o definiție în sensul deplin al cuvântului²⁸. O consecință este faptul că prin nicio știință, și implicit prin definiție, nu se poate demonstra că un anume lucru este numit într-un anume fel²⁹. Cu alte cuvinte, spre deosebire de Platon, pentru care numele erau de origine divină și țineau de natura lucrurilor³⁰, pentru Aristotel numele sunt date potrivit convenției (κατὰ συνθήκην)³¹.

Cu toate acestea, vorbind despre speciile definiției, Aristotel enumeră patru feluri începând cu definiția nominală. Așadar, definiția este în primul rând *un discurs* (λόγος) despre *ceea ce înseamnă numele* (τὸ τί σημαίνει ὄνομα) sau, în genere, *un discurs de natură nominală* (λόγος ὀνοματώδης)³². Încercările de explicare a sensului termenilor prin rațiuni de ordin etimologic țin de această primă

²⁷ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 93b31; este semnificativ faptul că Aristotel nu folosește aici pentru definiția nominală termenii de ὄρος, ὀρισμός (definiție), ci pe cel de λόγος (expresie, vorbire, discurs), căci pentru el definiția nominală, fiind posibil să se refere și la neesențial și neexistent, nu este o definiție în sensul propriu al cuvântului.

²⁸ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 7, 92b26-32: „Εἰ ἄρα ὁ ὀριζόμενος δείκνυσιν ἢ τί ἐστὶν ἢ τί σημαίνει τοῦνομα, εἰ μὴ ἐστὶ μηδαμῶς τοῦ τί ἐστὶν, εἴη ἂν ὁ ὀρισμὸς λόγος ὀνόματι τὸ αὐτὸ σημαίνων. ἀλλ' ἄτοπον. πρῶτον μὲν γὰρ καὶ μὴ οὐσιῶν ἂν εἴη καὶ τῶν μὴ ὄντων σημαίνειν γὰρ ἔστι καὶ τὰ μὴ ὄντα. ἐστὶ πάντες οἱ λόγοι ὀρισμοὶ ἂν εἶεν· εἴη γὰρ ἂν ὄνομα θέσθαι ὀποιῶν λόγῳ, ὥστε ὄρους ἂν διαλεγόμεθα πάντες καὶ ἡ Ἰλιάς ὀρισμὸς ἂν εἴη.” (trad. n.: „Prin urmare, dacă ceea ce este definit arată sau ce este un lucru sau ce semnifică numele lui, atunci, dacă nu este arătat nicidecum ce este un lucru, definiția ar putea fi o expresie a numelui având aceeași semnificație. Dar acest lucru este absurd. Într-adevăr, mai întâi, ar exista definiție și pentru cele neesențiale și pentru cele neexistente, căci pot fi numite și cele neexistente. Apoi, toate expresiile verbale ar fi definiții, căci se poate pune nume oricărui fel de expresie verbală, încât tot ceea ce am spune ar fi definiții și chiar *Iliada* ar fi o definiție”).

²⁹ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 7, 92b32-34: „ἔτι οὐδεμία ἐπιστήμη ἀποδείξειεν ἂν ὅτι τοῦτο τοῦνομα τοῦτ' ἐστὶ· οὐδ' οἱ ὀρισμοὶ τοίνυν τοῦτο προσδηλοῦσιν.” (trad. n.: „În plus, nicio știință nu poate demonstra că acest nume indică clar acest lucru, deci nici definițiile nu fac cunoscut pe deasupra acest nume”).

³⁰ Cf. Platon, *Cratylus*, 385a-391a.

³¹ Cf. Aristotel, *De int.*, 2, 16a19-20: „Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου, ἧς μὴδὲν μέρος ἐστὶ σημαντικὸν κεχωρισμένον” (trad. n.: „Numele, prin urmare, este o glăsuire semnificativă potrivit convenției, fără referire la timp, în care nicio parte luată separat nu este semnificativă”).

³² Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 93b29-31: „Ὁρισμὸς δ' ἐπειδὴ λέγεται εἶναι λόγος τοῦ τί ἐστὶ, φανερόν ὅτι ὁ μὲν τις ἔσται λόγος τοῦ τί σημαίνει τὸ ὄνομα ἢ λόγος ἕτερος ὀνοματώδης” (trad. n.: „De vreme ce definiția exprimă un discurs despre ceea ce este un lucru, este evident că într-un prim fel ea va fi un discurs despre ceea ce înseamnă numele sau un alt discurs diferit de natură nominală”).

specie a definiției. Urmează o diferențiere între această specie și definiția reală, determinată aici ca *un discurs care arată din ce cauză ceva este* (λόγος ὁ δηλῶν διὰ τί ἐστίν)³³, și de care țin următoarele trei feluri de definiții. Primul din cele trei feluri, al doilea în enumerare, este definiția care arată cauza sau *definiția cauzală*. Această definiție nu este o demonstrație a esenței, de vreme ce definiția nu poate fi demonstrată, după cum s-a văzut, ci este *precum o demonstrație a esenței* (ὅσον ἀπόδειξις τοῦ τί ἐστί). Ea diferă de demonstrație doar *prin poziția termenilor* (τῆ θέσει)³⁴. Definiția, cu alte cuvinte, spune același lucru ca și demonstrația, dar în moduri diferite (ὁ αὐτὸς λόγος ἄλλον τρόπον λέγεται)³⁵. În definiție termenul mediu sau cauza, care constituie diferența sau forma, este enunțat după termenul major sau efectul, care constituie genul sau materia, în timp ce în demonstrație termenul mediu este așezat înaintea termenului major³⁶. Pe de o parte, demonstrația silogistică în primul mod al primei figuri leagă continuu (συνεχῆς), cum spune Aristotel³⁷, sau în linie dreaptă (κατ' εὐθείαν), cum comentează Philoponus³⁸, termenul major de termenul minor prin intermediul termenului mediu. Pe de altă parte, definiția constituie o unitate care nu se poate descompune în premise și concluzie, putând fi comparată cu punctul, față de demonstrație comparată cu linia, și, prin urmare, după cum punctul nu se spune continuu, nici definiția nu se spune continuă, potrivit comentariului lui Pacius³⁹.

³³ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 93b38-39: „Ἐἷς μὲν δὴ ὅρος ἐστὶν ὅρου ὁ εἰρημένος, ἄλλος δ' ἐστὶν ὅρος λόγος ὁ δηλῶν διὰ τί ἐστίν.” (trad. n.: „Într-un prim fel deci, definiția definiției este cea pe care am spus-o [def. nominală - n.n.], în alt fel, definiția este un discurs care arată din ce cauză ceva este [def. reală - n.n.]”).

³⁴ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 93b39-94a2: „ὥστε ὁ μὲν πρότερος σημαίνει μὲν, δείκνυσι δ' οὐ, ὁ δ' ὕστερος φανερόν ὅτι ἐστὶ οἷον ἀπόδειξις τοῦ τί ἐστί, τῆ θέσει διαφέρων τῆς ἀποδείξεως” (trad. n.: „Astfel, primul fel [de definiție] arată înțelesul, dar nu demonstrează, în timp ce ultimul fel va fi evident precum o demonstrație a esenței, fiind deosebită de demonstrație doar prin poziția termenilor”); aceeași specie de definiție reală, *definiția cauzală*, este explicată și în *De an.*, II (B), 2, 413a13-16: „οὐ γὰρ μόνον τὸ ὅτι δεῖ τὸν ὀριστικὸν λόγον δηλοῦν, ὥσπερ οἱ πλείστοι τῶν ὄρων λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν ἐνυπάρχειν καὶ ἐμφάνεσθαι.” (trad. n.: „Într-adevăr, discursul definitiv trebuie să arate nu numai faptul, precum exprimă cele mai multe dintre definiții, ci și cauza apartenenței și evidențierea ei”).

³⁵ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 94a6.

³⁶ Este vorba despre comparația între poziția (θέσις) termenilor în demonstrație și definiție, mai precis, între așezarea termenilor în primul mod al primei figuri a silogismului demonstrativ (Barbara) cu așezarea termenilor în definiția prin gen și diferență; în Barbara avem premisa majoră (toți M sunt P), premisa minoră (toți S sunt M) și concluzia (toți S sunt P); termenul mediu (M) este așezat înaintea termenului major (P); în definiția prin gen și diferență (S este P cu diferența M) termenul mediu (M) este așezat după termenul major (P).

³⁷ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 94a7.

³⁸ Cf. Philoponus, *In An. post.*, p. 374, 23.

³⁹ Cf. Iulius Pacius, *In Porphyrii Isagogen et Aristotelis Organum commentarius analyticus*, Frankfurt, 1597 (reprografischer Nachdruck, Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1966), p. 330: „partes enim definitionis constituunt unum quid. unde definitio comparatur puncto, demon-

Al doilea fel de definiție reală, al treilea în enumerarea lui Aristotel, este *definiția drept concluzia unei demonstrații de esență*. Dacă primul fel de definiție reală era precum (οἶον) o demonstrație a esenței, al doilea fel este direct concluzia unei demonstrații a esenței⁴⁰. Acest fel de definiție poate fi interpretat drept concluzia silogismului lui τί ἐστὶ (ce este), adică definiția pur materială, în care lipsesc cauza și forma⁴¹.

Al treilea fel de definiție reală, al patrulea în enumerarea capitolului, este *definiția termenilor nemijlociți*⁴². Fiindcă se raportează la termeni nemijlociți (ὁ τῶν ἀμέσων ὀρισμός), cum spune aici Aristotel, sau nemijlociți și primi (ὀρισμὸς ὁ τῶν ἀμέσων καὶ πρώτων), cum spune Themistius⁴³, acest fel de definiție este o *instituire* (θέσις) *nedemonstrabilă a esenței*. Ea este diferită, pe de o parte, de prima specie de definiție reală, definiția causală, care seamănă cu o demonstrație, dar se deosebește de ea prin poziția termenilor, diferență rezultată din faptul că se referă la termeni nemijlociți și primi care nu au cauze, după cum, pe de altă parte, este diferită și de a doua specie de definiție reală, concluzia unei demonstrații de esență. Această a treia specie de definiție reală este mai ales *principiul demonstrației* (ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως) și *instituirea nedemonstrabilă a esenței* (θέσις τοῦ τί ἐστὶν ἀναπόδεικτος), comentează Themistius în parafraza sa⁴⁴.

Deși enumerarea înțeleșurilor definiției (τὰ σημαίνόμενα τοῦ ὀρισμοῦ), cum spune Philoponus⁴⁵, începe cu definiția nominală, în rezumatul pe care-l face în

stratio vero lineae. et quemadmodum punctum non dicitur continuum, ita nec definitio.” (trad. n.: „Părțile oricărei definiții constituie o unitate. De unde definiția este comparată cu punctul, iar demonstrația este comparată într-adevăr cu linia. Și după cum punctul nu se spune continuu, tot astfel nu se spune nici definiția”).

⁴⁰ Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 94a7-9: „ἔτι ἐστὶν ὅρος βροντῆς ψόφος ἐν νέφεσι τοῦτο δ' ἐστὶ τῆς τοῦ τί ἐστὶν ἀποδείξεως συμπεράσμα.” (trad. n.: „În plus, o definiție a tunetului este «zgomot în nori», ceea ce este concluzia demonstrației esenței”).

⁴¹ Cf. J. Tricot, *ibidem*, p. 196, n. 2.

⁴² Cf. Aristotel, *An. post.*, II (B), 10, 94a9-10: „ὁ δὲ τῶν ἀμέσων ὀρισμὸς θέσις ἐστὶ τοῦ τί ἐστὶν ἀναπόδεικτος.” (trad. n.: „Definiția termenilor nemijlociți este o instituire nedemonstrabilă a esenței”).

⁴³ Cf. *Themistii Analyticorum posteriorum paraphrasis (Commentaria in Aristotelem graeca)* (CAG), edita consilio et auctoritate Academiae litterarum Regiae Borussicae, vol. V, pars I; citat în continuare: Themistius, *In An. post.*, edidit M. Wallies, Berlin, 1900, p. 51, 20.

⁴⁴ Cf. Themistius, *In An. post.*, p. 51, 19-23: „τέταρτος ἐστὶν ὀρισμὸς ὁ τῶν ἀμέσων καὶ πρώτων, ὃς οὔτε θέσει διαφέρει τῆς ἀποδείξεως (οὐδὲ γὰρ ἔχει τὴν αἰτίαν προσδηλουμένην οὐδὲ γὰρ ἐστὶν αἰτίον τι τῶν πρώτων καὶ ἀμέσων), οὔτε συμπεράσμα ἀποδείξεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως καὶ θέσις τοῦ τί ἐστὶν ἀναπόδεικτος.” (trad. n.: „A patra definiție este cea a termenilor nemijlociți și primi, care nici nu diferă de demonstrație prin poziția termenilor (căci nici nu face să fie cunoscută în plus cauza, nici într-adevăr nu este cauză a ceva dintre cele prime și nemijlocite), nici nu este concluzia unei demonstrații, ci este mai mult principiul demonstrației și instituirea nedemonstrabilă a esenței”).

⁴⁵ Cf. Philoponus, *In An. post.*, p. 375, 1: „Νῶν ἀπαριθμῆται τὰ σημαίνόμενα τοῦ ὀρισμοῦ. καὶ φησὶν εἰς μὲν ... ” (trad. n.: „Acum sunt enumerate înțeleșurile definiției. Și se spune într-un prim fel ...”).

finalul capitolului Aristotel păstrează doar ultimele trei specii⁴⁶, cele aparținând definiției reale, într-o ordine schimbată⁴⁷. Prima este *o expresie nedemonstrabilă a esenței* (λόγος τοῦ τί ἐστὶ ἀναπόδεικτος), a doua este *silogismul esenței* (συλλογισμὸς τοῦ τί ἐστὶ), iar a treia este *concluzia unei demonstrații a esenței* (τῆς τοῦ τί ἐστὶν ἀποδείξεως συμπέρασμα)⁴⁸.

În capitolul 5 al primei cărți din *Topica*, unde sunt enumerate și prezentate cele patru predicabile aristotelice⁴⁹, definiția, primul dintre ele, este explicat ca și în *Analitica secundă* pornind tot de la esență, mai precis de la *esența permanentă* sau *quidditate* (τὸ τί ἦν εἶναι)⁵⁰. Tot în *Topica*, despre care s-a spus că are drept temă principală definiția⁵¹, este explicată modalitatea concretă de a defini un lucru. Definirea, spune aici Aristotel, se face prin *gen* (γένος) și *diferență* (διαφορά)⁵², mai precis prin *genul cel mai apropiat* (τὸ ἐγγυτάτω γένος)⁵³ și *diferența producătoare de specie* (ἡ εἰδοποιὸς διαφορά)⁵⁴, după cum le numește el mai departe, sau prin *gen proxim* și *diferență specifică*, după cum le numește logica clasică. În *Theaitetos*, Platon folosește ἡ διαφορά (diferența) pentru diferența

⁴⁶ Cf. Themistius, *In An. post.*, p. 51, 23-24: „ἀφαιρουμένου δὴ τοῦ πρώτου τρεῖς ὄν εἶεν οἱ σύμπαντες ὀρισμοί.” (trad. n.: „Prin urmare, fiind scoasă prima, ar fi în total trei definiții”).

⁴⁷ Ordinea din rezumatul final al cap. 10 este: a treia, prima și a două specie de definiție reală.

⁴⁸ Cf. Aristotel, *An. Post.*, II (B), 10, 94a11-14: „Ἐστὶν ἄρα ὀρισμὸς εἷς μὲν λόγος τοῦ τί ἐστὶν ἀναπόδεικτος, εἷς δὲ συλλογισμὸς τοῦ τί ἐστὶ, πτώσει διαφέρων τῆς ἀποδείξεως, τρίτος δὲ τῆς τοῦ τί ἐστὶν ἀποδείξεως συμπέρασμα.” (trad. n.: „Prin urmare, definiția este într-un prim fel o expresie nedemonstrabilă a esenței, în al doilea fel, un silogism al esenței, diferit de demonstrație prin poziția termenilor, iar în al treilea fel, concluzia unei demonstrații a esenței.”); potrivit lui J. Tricot (*ibidem*, p. 197, n. 2), care invocă comentariul lui Philoponus (*In An. post.*, p. 375, 5), πτώσει (prin modalitate [în silogism]) trebuie înțeles aici drept θέσει (prin poziția termenilor [în silogism]).

⁴⁹ Aristotel vorbește aici (*Top.*, I (A), 5, 101b38) despre *patru* predicabile, anume *definiția* (ὄρος), *propriul* (ἴδιον), *genul* (γένος) și *accidentul* (συμβεβηκός); Porphyrius în *Isagoga* vorbește despre *cinci* predicabile aristotelice, eliminând definiția și adaugând *specia* (εἶδος) și *diferența* (διαφορά) (cf. *Porphyrii Isagoge et in Aristotelis categorias commentarium* (*Commentaria in Aristotelem graeca* (CAG), edita consilio et auctoritate Academiae litterarum Regiae Borussicae, vol. IV, pars I; citat în continuare: Porphyrius, *Isagoga*), edidit A. Busse, Berlin, 1887, p. 1, 4), ceea ce are directă legătură tocmai cu modalitatea clasică aristotelică de a defini prin gen proxim și diferență specifică.

⁵⁰ Cf. Aristotel, *Top.*, I (A), 5, 101b39: „ἔστι δ' ὄρος μὲν λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων.” (trad. n.: „Definiția este un enunț care semnifică esența permanentă a unui lucru”).

⁵¹ Cf. M. Florian în Aristotel, *Organon IV (Topica. Respingerile sofistice)*, trad., st. introd. și note de Mircea Florian, București, Editura Științifică, 1963, p. 15, n. 41).

⁵² Cf. Aristotel, *Top.*, I (A), 8, 103b15-16: „... ὁ ὀρισμὸς ἐκ γένους καὶ διαφορῶν ἐστίν.” (trad. n.: „... definiția este constituită din gen și diferențe”).

⁵³ Cf. Aristotel, *Top.*, IV (Δ), 5, 143a19-20.

⁵⁴ Cf. Aristotel, *Top.*, IV (Δ), 6, 143b8.

specifică și τὸ κοινόν (ceea ce este comun, comunul) pentru genul proxim⁵⁵, folosindu-le exact în manieră aristotelică, potrivit lui Alexandru Surdu, care arată că urmele acestei teorii a definiției urcă până la Socrate⁵⁶.

Definiția prin gen proxim și diferență specifică, sau modalitatea convențională cum poate fi denumită, este modalitatea principală de determinare a termenilor potrivit lui Aristotel. Pe lângă aceasta, el utilizează în întreaga sa operă și alte modalități de determinare, care pot fi numite neconvenționale.

În genere, în tratatul aristotelic *De caelo* se pot identifica trei modalități principale pentru determinarea neconvențională a termenilor. Mai întâi, determinarea termenilor *prin diferite semnificații*, în al doilea rând, determinarea termenilor *prin accepții istorice* și, în al treilea rând, determinarea *prin etimologii*. Între prima și a doua modalitate, prin semnificații diferite și prin accepții istorice, nu se poate trasa totdeauna o linie fermă de demarcație. De multe ori, semnificațiile diferite ale unui termen sunt evidențiate prin accepțiile istorice pe care le-a căpătat un termen prin utilizarea lui de către înaintași. În acest sens, Aristotel este considerat primul filosof grec ale cărui tratate pot constitui o sursă de neprețuit pentru istoria filosofiei grecești de până la el, ținând cont de faptul că tot ceea ce s-a păstrat, cu excepția notabilă a operei lui Platon, este fragmentar și provine adesea din surse derivate și târzii. Descrierea teoriilor presocratice, socratice sau platoniciene este însoțită la Aristotel cel mai adesea de indicații privind autorii sau școlile filosofice cărora le aparțineau.

Prima dintre modalitățile neconvenționale de determinare a termenilor înainte de a fi definiți în sensul clasic al definiției aristotelice este, cum s-a spus mai sus, determinarea lor *prin semnificațiile diferite* pe care le au. În general, metoda se bazează pe inventarierea diferitelor sensuri în care limba a fixat folosirea unui termen. Metoda este des folosită în toată opera aristotelică, iar un exemplu deosebit în acest sens este cartea Δ a *Metafizicii*, care, cu cele 30 de capitole ale sale dedicate determinării tot atâtor termeni, poate fi socotită un adevărat dicționar de termeni filosofici fundamentali ai peripatetismului⁵⁷.

⁵⁵ Cf. Platon, *Theaitetos*, 208d; în general *ibidem*, 208a-209e unde e prefigurată de către Platon teoria aristotelică a def. prin gen și diferență.

⁵⁶ Cf. Al. Surdu, *Introducere la dialogurile logice* în Platon, *Opere*, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 39: la Platon „diviziunea nu are ca obiectiv doar împărțirea genurilor în specii, scopul ei îl constituie definiția (*chorismos*). Studii recente au dovedit că Platon utiliza *genul proxim* și *diferența specifică* exact în manieră aristotelică (cf. W. Viertel, *Platos Lehre vom Begriff*, Bielefeld, 1978, p. 25) și, prin urmare, chiar dacă definiția era cunoscută și utilizată de către Socrate, meritul de a o descrie și de a face o întreagă teorie despre aceasta și despre diviziunea care stă la baza ei îi revine lui Platon”.

⁵⁷ Două exemple din cartea Δ a *Metafizicii* de determinare neconvențională a unor termeni aristotelici prin diferitele semnificații pe care le-a fixat limba greacă până la Aristotel:

a) Aristotel enumeră în cap. 1 cele șase accepțiuni în care este folosit termenul ἀρχή (principiu); cf. *Met.*, V (Δ), 1, 1012b34-1013a15 (trad. n.): „Ἀρχὴ λέγεται ἢ μὲν ὅθεν ἄν τις τοῦ πράγματος κινήθει πρῶτον ... · ([1] Mai întâi, se numește principiu ceva de la care în primul rând un lucru începe să se miște ...) ἢ δὲ ὅθεν ἄν κάλλιστα ἕκαστον γένοιτο ... · ([2] apoi, [se numește principiu] ceva de la care fiecare lucru se generează cel mai bine ...) ἢ

Aristotel folosește aceeași metodă în tratatul *De caelo* atunci când vorbește despre sensurile termenului οὐρανός (cer): „Să spunem mai întâi ce înțelegem a fi cerul și cu câte sensuri se folosește cuvântul, pentru a ne deveni mai clar obiectul cercetării. În primul sens, numim cer *substanța orbitei extreme a universului* (τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντός περιφορᾶς), sau *corpul natural care este pe orbita extremă a universului* (σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός). Într-adevăr, avem obiceiul să numim cer *extremitatea* (τὸ ἔσχατον) și

δὲ ὅθεν πρῶτον γίγνεται ἐνυπάρχοντος ... · ([3] altfel, [se numește principiu] partea intrinsecă cuiva din care în primul rând el se generează ... ·) ἢ δὲ ὅθεν γίγνεται πρῶτον μὴ ἐνυπάρχοντος καὶ ὅθεν πρῶτον ἢ κίνησις πέφυκεν ἄρχεσθαι καὶ ἢ μεταβολή ... · ([4] altfel, [se numește principiu] partea care nu aparține intrinsec cuiva și de la care în primul rând începe natural mișcarea și schimbarea ...) ἢ δὲ οὐ κατὰ προαίρεσιν κινεῖται τὰ κινούμενα καὶ μεταβάλλει τὰ μεταβάλλοντα ... · ([5] altfel, [se numește principiu] ceva de la care, potrivit alegerii deliberate, se mișcă cele ce sunt mișcate și se schimbă cele ce sunt schimbate ...) ἔτι ὅθεν γνωστὸν τὸ πρᾶγμα πρῶτον, καὶ αὕτη ἀρχὴ λέγεται τοῦ πρᾶγματος ... · ([6] Altfel încă, ceva de la care în primul rând cunoaștem un lucru se numește deopotrivă principiu al lucrului ...); Aristotel spune în finalul capitolului că deopotrivă și termenul αἰτία (cauză) are aceleași șase sensuri cu ἀρχή (principiu), cu toate că în următorul capitol (cap. 2, exemplul urm.), vorbind despre teoria celor patru cauze, el se referă la alte patru plus unul sensuri principale ale lui αἰτίου (cauză); cf. *Met.*, V (Δ), 1, 1013a16-17 (trad. n.): „ἰσαχῶς δὲ καὶ τὰ αἰτία λέγεται πάντα γὰρ τὰ αἰτία ἀρχαί. (Cu tot atâtea înțelesuri se spun și cauzele, căci toate cauzele sunt principii)”;

b) în cap. 2 sunt enumerate cele *cinci* (4+1) accepții ale termenului αἰτίου (cauză), respectiv: 1) cauza *materială*, 2) cauza *formală*, 3) cauza *eficientă*, 4) cauza *finală* și 5) cauza *instrumentală*; comentariile clasice vorbesc doar de primele patru cauze, a cincea făcând parte dintre cauzele intermediare, adică cele derivând dintr-un criteriu diferit, cel al mijloacelor față de scop, potrivit lui Dan Bădărău (cf. Aristotel, *Metafizica*, trad. rom. Șt. Bezdechi, st. introd. și note D. Bădărău, București, Editura Academiei, 1965, p. 162, n. 15); chiar Aristotel vorbește mai departe în cursul aceluiași capitol doar de primele patru cauze (cf. *Met.*, V (Δ), 2, 1013b16-28), fără a rămâne totuși consecvent când afirmă imediat după ultimul pasaj că se pot reduce la mai puține (cf. *Met.*, V (Δ), 1013a28-30); de altfel, același gen de inconsecvență, provenind din perspective diferite în funcție de scopul examinării, se poate vedea și când Aristotel vorbește despre numărul categoriilor sau despre speciile mobilității; așa încât, interpretarea dată de către acad. Alexandru Surdu, în care este justificată și existența celei de-a cincea cauze, cea instrumentală, alături de cele patru recunoscute tradițional, este îndreptățită; cf. *Met.*, V (Δ), 2, 1013a24-36 (trad. n.): „Αἰτίου λέγεται ἓνα μὲν τρόπον ἐξ οὗ γίγνεται τι ἐνυπάρχοντος · ([1] În primul fel, se numește cauză [materia] care există intrinsec în ceva și din care el se generează ... ·) ἄλλον δὲ τὸ εἶδος καὶ τὸ παράδειγμα, τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι καὶ τὰ τοῦτου γένη ... · ([2] altfel, [se numește cauză] forma și modelul, iar aceasta este definiția esenței permanente [quiddității - n.n.] și genurile acesteia ...) ἔτι ὅθεν ἢ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἢ πρώτη ἢ τῆς ἡρεμῆσεως ([3] altfel încă, [se numește cauză] primul început al schimbării sau repausului) ἔτι ὡς τὸ τέλος· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ οὐ ἔνεκα ([4] altfel încă, [se numește cauză] scopul, adică acela pentru care este făcut ceva) καὶ ὅσα δὴ κινήσαντος ἄλλου μεταξύ γίγνεται τοῦ τέλους ([5] și desigur, [se numesc cauze] toate câte mijlocesc între generarea mișcării și scop)”;

mai ales regiunea de sus (τὸ ἄνω), în care spunem că este așezat și tot ce este divin (ἐν ᾧ καὶ τὸ θεῖον πᾶν). În alt sens iarăși, numim cer *corpul continuu cu orbita extremă a universului* (τὸ συνεχές σῶμα τῆ ἐσχάτη περιφορᾷ τοῦ παντός), în care este Luna, Soarele și unele dintre astre (ἐν ᾧ σελήνη καὶ ἥλιος καὶ ἔνια τῶν ἄστρον), căci și acestea spunem că sunt în cer. Altfel încă, numim cer *corpul care este învăluit de orbita extremă* (τὸ περιεχόμενον σῶμα ὑπὸ τῆς ἐσχάτης περιφορᾶς), căci deopotrivă avem obiceiul să numim cer *totul* (τὸ ὅλον) și *universul* (τὸ πᾶν). Deci «cerul» este folosit cu trei sensuri. Universul, care e învăluit de orbita extremă, este necesar constituit din totalitatea corpurilor naturale și sensibile, fiindcă nu există, nici nu e posibil să existe vreun corp în afara cerului⁵⁸.

Primul sens al termenului οὐρανός, cel de *substanță a orbitei extreme a universului*, este ceea ce, în comentariul său la *De caelo*, Simplicius a numit *substanța extremă mișcată circular* (ἡ ἐσχάτη κυκλοφορομένη οὐσία)⁵⁹ sau *cerul stelelor fixe* (ὁ ἀπλανῆς οὐρανός)⁶⁰. Aristotel însuși îl mai numește în cursul tratatului *primul cer* (ὁ πρῶτος οὐρανός)⁶¹ ori *cerul exterior* (ὁ ἔσχατος οὐρανός)⁶². În această regiune se găsește primul fel de corpuri cerești, *astrele fixe* (οἱ ἀστέρεις ἐνδεδεμένοι)⁶³ sau ceea ce numim acum stelele, numite fixe nu pentru că erau nemișcate, ele rotindu-se împreună cu primul cer, ci pentru că erau fixate de acesta și nu-și schimbau, pentru un observator antic, poziția unele față de altele. Se observă ușor că determinarea primului sens al termenului „cer”, cel de *substanță a orbitei extreme a universului* este făcută printr-o definiție aristotelică clasică prin gen proxim (*substanța*) și diferență specifică (*orbita extremă a universului*)⁶⁴.

Al doilea sens al termenului οὐρανός, cel de *corp continuu cu orbita extremă a universului*, se referă la regiunea de sub sfera stelelor fixe sau orbita extremă, continuă cu aceasta, în care se găsesc astrele numite *rătăcitoare* (πλανητός)⁶⁵ însemnând *rătăcitor, înșelător, care se îndepărtează de la calea dreaptă* din cauza traiectoriei lor greu descriabile, acestea având mișcări retrograde și schimbări de poziție unele față de altele în comparație cu mișcarea celor fixe. Deopotrivă, a doua determinare este dată prin gen proxim (*corpul*) și diferență specifică (*continuu cu orbita extremă a universului*). Aici este locul celui de-al doilea fel de corpuri cerești, *astrele rătăcitoare*

⁵⁸ Aristotel, *De caelo*, I (A), 9, 278b9-24 (trad. și subl. n.).

⁵⁹ Cf. *Simplicii in Aristotelis De caelo commentaria (Commentaria in Aristotelem graeca (CAG), edita consilio et auctoritate Academiae litterarum Regiae Borussicae, volumen VII; citat în continuare: Simplicius, In de caelo, edidit I. L. Heiberg, Berlin, 1894, 280, 5-6.*

⁶⁰ Cf. Simplicius, *In de caelo*, 83, 11.

⁶¹ Cf. Aristotel, *De caelo*, II (B), 12, 292b22; III (Γ), 1, 298a24.

⁶² Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 3, 270b15.

⁶³ Cf. Aristotel, *De caelo*, II (B), 8, 280a19.

⁶⁴ Același lucru se poate spune și despre celelalte determinări, aparținând lui Aristotel sau lui Simplicius, aplicabile primului sens al termenului „cer”; la Simplicius: *substanța* (genul proxim) *extremă* (diferența specifică) *mișcată circular* (atribut al diferenței), sau *cerul* (genul proxim) *stelelor fixe* (diferența specifică); la Aristotel: *primul* (diferența specifică) *cer* (genul proxim), sau *cerul* (genul proxim) *exterior* (diferența specifică).

⁶⁵ De la πλανῶ – a rătăci, a se îndepărta de la calea dreaptă, a înșela.

(τὰ πλανώμενα ἄστροι)⁶⁶ sau *planetele* (οἱ πλάνητες)⁶⁷. „Al doilea înțeles al cerului se spune potrivit cu ceea ce numim *cerul rătăcitor* (τὸ πλανώμενον οὐρανόν), căci acesta este în mod cert *corpul continuu cu orbita extremă a universului* (τὸ συνεχὲς σῶμα τῆ ἐσχάτη περιφορᾷ τοῦ παντός), în care se află Luna, Soarele și *alte astre numite rătăcitoare* (τὰ ἄλλα ἄστροι τὰ πλανᾶσθαι λεγόμενα)”, comentează Simplicius în termeni aproape identici cu cei aristotelici⁶⁸.

Al treilea sens al termenului οὐρανός, cel de *corp care este învăluit de orbita extremă*, este înțelesul cel mai general al cerului, cel de univers întreg, care cuprinde în sine atât regiunea extremă a stelelor fixe, cât și regiunea intermediară a stelelor rătăcitoare. Ca și în primele două cazuri, și al treilea înțeles al termenului „cer” este dat printr-o definiție cu gen proxim (*corpul*) și diferență specifică (*învăluit de orbita extremă*). În centrul universului se află *Pământul imobil*, al treilea fel de corp cunoscut atunci. Potrivit sintezei aristotelice din tratatul *De caelo*, dacă Pământul era unic, astrele fixe aparțineau „lucrurilor de nenumărat” (τῶν ἀναριθμητῶν)⁶⁹ cum spune Aristotel, în timp ce astrele rătăcitoare cunoscute atunci erau doar șapte. În afară de Lună și Soare, în sistemul geocentric clasic mai erau cunoscute cinci planete, anume Mercur, Venus, Marte, Jupiter și Saturn.

Trebuie spus că Aristotel va menține toate cele trei sensuri ale termenului οὐρανός pentru că ele se referă la zone diferite ale lumii supralunare, în opoziție cu lumea sublunară⁷⁰ în cazul primelor două sensuri și înglobând-o în cel de-al treilea sens. Ele denumesc, în primul rând, bolta cerească a stelelor fixe, în al doilea rând, regiunea intermediară situată de la bolta cerească până la Pământul fix din centrul universului în care se găsesc cele șapte planete, iar în al treilea rând, întregul univers. Prin urmare, tratatul *De caelo* este structurat în funcție de aceste trei determinări ale termenului οὐρανός (cer)⁷¹. Cu toate că Aristotel nu precizează aspecte istorice în legătură cu aceste diferite accepții ale termenului, este neîndoielnic că ele pot fi privite și din această perspectivă în sensul în care acestea au fost fixate în limbă și, prin urmare și în mentalul colectiv cultural grecesc de-a lungul timpului.

⁶⁶ Cf. Aristotel, *De caelo*, II (B), 12, 292a1, 293a1.

⁶⁷ Cf. Aristotel, *De caelo*, II (B), 8, 290a19.

⁶⁸ Simplicius, *In de caelo*, 280, 28-31 (trad. n.); determinările lui Simplicius sunt tot definiții prin gen proxim și diferență specifică; *cerul* (genul proxim) *rătăcitor* (diferența specifică), *corpul* (genul proxim) *continuu cu orbita extremă a universului* (diferența specifică).

⁶⁹ Cf. Aristotel, *De caelo*, II (B), 12, 292a12.

⁷⁰ Termenii *supralunar-sublunar* nu-i aparțin lui Aristotel, dar ei s-au păstrat în comentariul lui Simplicius, singurul ajuns până la noi în greacă, ca un loc comun al exegezei tratatului de până la el. *Cele existente sub Lună* (τὰ ὑπὸ σελήνην) sunt puse în opoziție de către el cu *cele existente în cer* (τὰ οὐράνια) (cf. Simplicius, *In de caelo*, 3, 19-20; 4, 26-27; 59, 4; 60, 19; 77, 31, etc.) sau cu *cele existente în lumea deplasată circular* (τὸ κυκλοφορητικόν) (cf. Simplicius, *In de caelo*, 63, 14; 71, 11 etc.).

⁷¹ Cf. Ș. Nicolau, *Schema structurii tratatului Despre cer*, în Aristotel, *Despre cer*, ediție bilingvă, trad. românească Ș. Nicolau, București, Editura Paideia, 2005, p. 163; trimitere la varianta românească se referă la această traducere (s.v. trad. rom.).

Cu precizările de mai sus, *a doua* dintre modalitățile neconvenționale de determinare a termenilor în tratatul *De caelo* este cea *prin accepțiunile istorice* în care logos-ul a fixat utilizarea acestora până în vremea lui Aristotel. Un exemplu în care apare mai limpede aspectul istoric decât în cazul termenului οὐρανός (cer) este cel din capitolul 11 al primei cărți în care sunt determinate sensurile termenilor *generat* (γεννητόν) – *negenerat* (ἀγέννητον) și *destructibil* (φθαρτόν) – *indestructibil* (ἄφθαρτον)⁷² în legătură cu studiul eternității cerului. Studiul începe printr-o examinare a diferitelor sensuri în care sunt folosiți. Este vorba, ca și în cazul lui οὐρανός (cer), despre *accepțiunile istorice diferite*. Așa cum observă Paul Moraux, autorul ultimei ediții critice a textului, ceea ce a ajuns până la noi pare a fi un text corupt⁷³. Cu toate acestea, el deosebește *patru perspective* diferite care duc la distincțiile sensurilor⁷⁴.

⁷² În grecește ἀγέννητος poate însemna și *negenerat* și *negenerabil*, γεννητός poate însemna și *generat* și *generabil*, după cum φθαρτός poate însemna și *nedistrus* și *indestructibil*, iar φθαρτός poate însemna și *distrus* și *destructibil*, făcând astfel posibilă o dualitate de sensuri care duce la conservarea unei dualități interpretative în traduceri moderne (vezi și comentariul lui P. Moraux, *Introduction*, în Aristote, *Du ciel*, texte établi et traduit par Paul Moraux, Paris, Éd. Les Belles Lettres, 1965, p. 41, n. 1). Dar, conform interpretării lui Aristotel însuși, adjectivul verbal folosit de el aici tinde să aproximeze participiul trecut (vezi J. L. Stocks în *The works of Aristotle*, translated into english, vol. II, *De caelo*, translated by J. L. Stocks, Oxford, The Clarendon Press, 1947, p. 280a, n. 1). Așa încât, pare potrivit spiritului limbii române traducerea lui γεννητός–ἀγέννητος prin participiu trecut și φθαρτός–ἄφθαρτος prin adjectiv verbal. Aceeași soluție în traduceri lui J. L. Stocks (*ibidem*), J. Tricot (Aristote, *Traité du ciel*, trad. par J. Tricot, Paris, Éd. J. Vrin, 1949) și P. Moraux (*ibidem*).

⁷³ Vezi P. Moraux, *ibidem*, p. 41, n. 1, p. 42, n. 1 și 2, p. 43, n. 1; „În stadiul actual al textului, paralelismul accepțiilor multiple ale celor patru termeni studiați nu apare foarte clar. Aristotel nu pare a se fi preocupat de a-l pune în lumină, adoptând, de exemplu, aceeași ordine în studiul fiecărui termen. În plus, este probabil ca textul să fi fost modificat, ici și colo, prin inserții de glose și adăugiri inoportune” (*ibidem*, p. 41, n. 1).

⁷⁴ Ordinea definirii celor patru termeni, respectiv *negenerat*, *generat*, *destructibil*, *indestructibil*, precum și ordinea sensurilor acestor termeni, este ordinea din textul aristotelic. Se pot distinge următoarele sensuri: – pentru *negenerat*: I) 280b6-9, II) 280b9-11, III) 280b11-14, IV) 280b14-15; cele *patru* sensuri duc în ordine la cele patru perspective distincte; – pentru *generat*: I) 280b15-16, II) 280b16, III) 280b16-17, IV) 280b17-18, V) 280b18-19, VI) 280b19-20; al V-lea sens revine la I, iar al VI-lea sens revine la al III-lea, așa încât rămân tot *patru* sensuri principale; apariția ultimelor două sensuri care reiau semnificații din primele patru în subcapitolul despre *generat* este primul argument care conduce la ipoteza coruperii textului aristotelic; al doilea argument este lipsa paralelismului semnificațiilor în cele patru subcapitole care definesc cele patru noțiuni (cf. P. Moraux, *ibidem*, p. 42, n. 1); – pentru *destructibil*: I) 280b20-21, II) 280b21-23, III) 280b23-24, IV) 280b24-25; al III-lea sens se referă la posibilitatea distrugerii, rezultând din a treia perspectivă, cea care dă *sensul propriu* al lui *destructibil*, iar al IV-lea sens se referă la ușurința distrugerii, rezultând din a patra perspectivă; I sens înseamnă distrugerea efectiv realizată, rezultând din a doua perspectivă, iar al II-lea sens revine la al III-lea, însemnând posibilitatea distrugerii sau sensul propriu; în schimb, lipsește un sens care să rezulte din prima perspectivă, ceea ce, dincolo de lipsa paralelismului sensurilor și a dublării unora dintre ele, cum s-a văzut mai sus, constituie al treilea

În primul rând, cei patru termeni sunt spuși despre lucrurile care, deși cunosc alternanța ființei și neființei, nu suferă propriu-zis generare și distrugere potrivit acestei alternanțe. Ele se numesc negenerate sau indestructibile prin faptul că apariția și dispariția lor nu ține propriu-zis de generare și distrugere, așa cum apariția sau dispariția mișcării sau atingerii nu ține de generarea sau distrugerea mișcării sau atingerii, cu exemplul lui Aristotel⁷⁵. Potrivit primei perspective rezultă: a) primul sens al lui negenerat (ἀγένητον)⁷⁶, b) al doilea sens al lui generat (γενητόν)⁷⁷, c) lipsește un sens pentru destructibil (φθαρόν) și d) primul sens al lui indestructibil (ἄφθαρτον)⁷⁸.

În al doilea rând, generarea sau distrugerea poate să fi avut loc sau să nu fi avut loc, așa încât negenerat înseamnă ceea ce nu a fost încă generat, generat înseamnă ceea ce a fost deja generat, indestructibil înseamnă ceea ce nu a fost încă distrus, iar destructibil ceea ce a fost deja distrus. Potrivit celei de-a doua perspective rezultă: a) al doilea sens al lui negenerat (ἀγένετον)⁷⁹, b) primul sens al lui generat (γενητόν)⁸⁰, c) primul sens al lui destructibil (φθαρόν)⁸¹ și d) al patrulea sens al lui indestructibil (ἄφθαρτον)⁸².

În al treilea rând, ținând cont de posibilitatea sau imposibilitatea unui lucru de a fi generat sau distrus, negenerat se numește un lucru care nu poate în nici un fel să fie generat, după cum indestructibil se numește un lucru care nu poate în nici un fel să fie distrus. Pentru Aristotel, aceasta este semnificația principală sau sensul propriu al termenilor cum spune Simplicius în comentariul său⁸³. Potrivit celei

argument în favoarea ipotezei coruperii textului (cf. P. Moraux, *ibidem*, p. 42, n. 2); – pentru *indestructibil*: I) 280b26-28, II) 280b26-31, III) 280b31-33, IV) 280b33-34, V) 280b33-281a1; I sens, al III-lea, al IV-lea și al V-lea au legătură cu noțiunea definită, *indestructibilul*, și cele patru perspective diferite din care rezultă, în timp ce al II-lea, potrivit lui P. Moraux, ar trebui să facă parte din subcapitolul precedent referitor la destructibil și care pare a fi cel mai afectat de modificările în timp ale textului (cf. P. Moraux, *ibidem*, p. 43, n. 1).

⁷⁵ Cf. Aristotel, *Met.*, III (B), 5, 1002a20, atingerea are loc ἀχρόνως (fără durată, instantaneu); cf. Aristotel, *Phys.*, V (E), 2, 225b14-226b16 și *Met.*, XI (K), 12, 1068a14-b25, nu există mișcarea mișcării, nici generarea generării, nici în general schimbarea schimbării, căci orice schimbare (μεταβολή) se referă la un subiect, dar nu este subiect (cf. Aristotel, *Phys.*, V (E), 2, 225b14-16: „... ὅτι οὐκ ἔστι κινήσεως κίνησις οὐδὲ γενέσεως γένεσις, οὐδ’ ὅλως μεταβολὴ μεταβολῆς”).

⁷⁶ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b6-9 (trad. rom. p. 210).

⁷⁷ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b16 (trad. rom. p. 210).

⁷⁸ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b26-28 (trad. rom. p. 211).

⁷⁹ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b9-11 (trad. rom. p. 210).

⁸⁰ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b14-15 (trad. rom. p. 210).

⁸¹ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b20-21 (trad. rom. p. 211).

⁸² Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b33-34 (trad. rom. p. 211).

⁸³ Cf. Simplicius, *In de caelo*, pp. 314, 27-315, 2: „τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ κυρίως ἀγένητον, ὃ οὐχ οὕτως δυνατὸν γενέσθαι, ὥστε ποτὲ μὲν εἶναι, ποτὲ δὲ μὴ οὕτως δὲ τῶν μὲν ὄντων ἀγένητα τὰ αἰδία, τῶν δὲ μὴ ὄντων τὰ μηδέποτε εἶναι δυνάμενα.” (trad. n.: „Prin urmare, acesta este sensul propriu al lui negenerat, cel care astfel nu e posibil să fie generat,

de-a treia perspective, rezultă: a) *al treilea* sens al lui *negenerat* (ἀγένητον)⁸⁴, b) *al treilea* sens al lui *generat* (γενητόν)⁸⁵, c) *al doilea* și *al treilea* sens al lui *destructibil* (φθαρόν)⁸⁶ și d) *al treilea* sens al lui *indestructibil* (ἄφθαρτον)⁸⁷.

În *al patrulea* rând, *potrivit gradului de ușurință cu care lucrurile sunt generate sau distruse*, ceva se numește *negenerat* sau *indestructibil* dacă este greu generabil sau destructibil. Ultimele două perspective rezultă din cele două sensuri în care se folosește *posibil-imposibil*, adică în raport de adevăr și fals, de unde rezultă sensul propriu al celor patru termeni definiți, și în raport de greutatea sau ușurința cu care au loc schimbările. Potrivit celei de-a patra perspective, rezultă: a) *al patrulea* sens al lui *negenerat* (ἀγένητον)⁸⁸, b) *al patrulea* sens al lui *generat* (γενητόν)⁸⁹, c) *al patrulea* sens al lui *destructibil* (φθαρόν)⁹⁰ și d) *al cincilea* sens al lui *indestructibil* (ἄφθαρτον)⁹¹.

Aceasta este ordinea în care apar accepțiile lui *negenerat*, primul termen definit, ordine pe care textul, așa cum s-a văzut, nu o mai păstrează în analiza

așa încât odată să existe, odată să nu existe; astfel sunt *negenerate*, dintre *ființări*, cele *eterne*, iar dintre cele ce nu *ființează* sunt *negenerate* cele care *niciodată* nu e posibil să existe.”).

⁸⁴ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b11-14 (trad. rom. p. 210): „ἐνα δ' εἶ τι ὅλως ἀδύνατον γενέσθαι, ὅσθ' ὅτε μὲν εἶναι ὅτε δὲ μή. (τὸ δ' ἀδύνατον λέγεται διχῶς. ἢ γὰρ τῷ μὴ ἀληθὲς εἶναι εἰπεῖν ὅτι γένοιτ' ἄν, / ἢ τῷ μὴ ῥαδίως μηδὲ ταχὺ ἢ καλῶς.” (trad. n.: „În alt sens încă, este folosit *negenerat* dacă ceva este cu totul imposibil să fie generat, astfel încât să existe într-un moment ceea ce mai înainte nu exista. (Dar imposibil se folosește în două sensuri. Într-adevăr, sau când nu este adevărat să spui că va fi generat [ceea ce corespunde celui de-*al treilea* sens al lui *negenerat*, cel *propriu* - n.n.], / sau când generarea nu are loc ușor, nici repede sau bine [ceea ce corespunde celui de-*al patrulea* sens al lui *negenerat* - n.n.]”).

⁸⁵ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b16-18 (trad. rom. p. 210): „ἐνα δ' εἶ δυνατόν, εἴτε τῷ ἀληθεῖ διορισθέντος τοῦ δυνατόν / εἴτε τῷ ῥαδίως.” (trad. n.: „În alt fel, [ceva se numește generat] dacă este posibil, posibilul fiind definit fie prin raport cu adevărul existenței [ceea ce corespunde celui de-*al treilea* sens al lui generat, cel *propriu* - n.n.], / fie prin raport cu ușurința ei [ceea ce corespunde celui de-*al patrulea* sens al lui generat - n.n.]”).

⁸⁶ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b21-23 (trad. rom. p. 211): „εἴτε γὰρ πρότερόν τι ὄν ὕστερον ἢ μὴ ἐστίν / ἢ ἐνδέχεται μὴ εἶναι, φθαρόν εἶναι φαμεν, εἴτε φθειρόμενόν ποτε καὶ μεταβάλλον, εἴτε μή.” (trad. n.: „Într-adevăr, spunem că este destructibil ceva care, existând mai înainte, apoi sau nu există [ceea ce corespunde *primului* sens al lui destructibil - n.n.], / sau e posibil să nu existe, fie distrus sau transformat într-un moment, fie nu [ceea ce corespunde celui de-*al doilea* sens al lui destructibil, cel *propriu* - n.n.]”). 280b23-24 (trad. rom. p. 211): „ἔστι δ' ὅτε καὶ τὸ δια τοῦ φθείρεσθαι ἐνδεχόμενον μὴ εἶναι φαμεν ” (trad. n.: „Dar câteodată și ceea ce e posibil să nu existe prin distrugere spunem că este distrus [ceea ce corespunde celui de-*al treilea* sens al lui destructibil, tot *propriu* - n.n.]”).

⁸⁷ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b31-33 (trad. rom. p. 211): „τὸ δὲ μάλιστα κυρίως, τὸ ὄν μὲν, ἀδύνατον δὲ φθαρήναι οὕτως ὥστε νῦν ὄν ὕστερον μὴ εἶναι ἢ ἐνδέχεσθαι μὴ εἶναι.” (trad. n.: „Dar mai ales în sens propriu *indestructibilul* este ceea ce există și e imposibil să fie distrus, astfel încât ceea ce este acum să nu fie mai târziu, sau să fie posibil să nu existe.”).

⁸⁸ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b13-14 (trad. rom. p. 210); vezi *supra* n. 84.

⁸⁹ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b17-18 (trad. rom. p. 210). vezi *supra* n. 85.

⁹⁰ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b24-25 (trad. rom. p. 211).

⁹¹ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 280b34-281a1 (trad. rom. p. 211).

sensurilor celorlalți trei termeni, încât, deși se raportează la ea, paralelismul acestor sensuri nu apare foarte clar. Cum sensul propriu, cel care-l interesează pe Aristotel și prin care operează în continuarea demonstrației eternității cerului, este definit ținând cont de posibilitatea sau imposibilitatea unui lucru de a fi generat sau distrus, finalul capitolului discută accepțiile *posibilului* și *imposibilului*⁹². Prin urmare, în sens propriu, *negenerat* și *indestructibil* sunt definiți corespunzător sensului propriu al imposibilului, anume *cel al imposibilității trecerii de la neființă la ființă prin generare* și, respectiv, *cel al imposibilității trecerii de la ființă la neființă prin distrugere*. În sens propriu, *generat* și *destructibil* sunt definiți ca *posibilitatea trecerii de la neființă la ființă prin generare* și, respectiv, ca *posibilitatea trecerii de la ființă la neființă prin distrugere*. Tot în finalul capitolului 11 Aristotel arată că posibilitatea se definește totdeauna în raport de un maxim sau prag determinabil sau după putere, sau după obiectul însuși. Spre deosebire de determinarea termenului οὐρανός, în acest caz nu mai avem determinarea termenilor prin definiții clasice cu gen proxim și diferență specifică.

A treia modalitate neconvențională de determinare a termenilor tratatului *De caelo* se referă la determinarea prin metoda *etimologică*. Așa cum s-a spus mai sus, aplicarea metodei etimologice este în legătură cu primul fel de definiție, definiția nominală, pe care Aristotel o numește *expresie nominală* (λόγος ὀνοματώδης). Trebuie spus că metoda etimologică nu mai are nicio legătură cu definirea prin gen proxim și diferență specifică. Un exemplu este determinarea termenului αἰθήρ (eter), al cincelea element sau corp simplu din care este constituită lumea supralunară. Există mărturii potrivit cărora încă din vremea primei școli pitagoricene limba avea pentru greci o origine divină⁹³. Cuvintele datorate oamenilor de către zei încifrau sensuri ascunse, iar adevărul lor putea fi dezvăluit doar prin știința etimologiei. Până în vremea lui Aristotel încă, așa cum vedem în dialogurile lui Platon⁹⁴, demnitatea divină a limbii era necontestată. Pentru Aristotel în schimb, cuvintele nu există prin natura lucrurilor, ci sunt convenții stabilite între nume și realitățile pe care le numesc⁹⁵. Fiind folosite de la începuturi și în acord cu natura lucrurilor, ele surprind totuși realitățile desemnate, ceea ce autorizează recursul la argumente etimologice, gramaticale sau semantice. Prin urmare, Aristotel folosește în tratatul *De caelo* acest fel de argumentare etimologică⁹⁶. Poate sub influența etimologiei dată de Platon în *Cratylus*⁹⁷, unde „eterul” (αἰθήρ) derivă de la „se rotește continuu curgând” (ἄετ' ἑστὶ ῥέων), Aristotel propune o explicație pornind de

⁹² Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 11, 281a1-27 (subcap. *Posibil și imposibil*; p. 211-212).

⁹³ Cf. Iamblichos, *De vita pythagorica*, 56.

⁹⁴ Cf. Platon, *Cratylus*, passim.

⁹⁵ Cf. Aristotel, *De int.*, 2, 16a27; *Soph. el.*, 1, 165a8.

⁹⁶ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 1, 268a15; I (A), 3, 270b22; I (A), 9, 278b8, 279a27; I (A), 12, 283b6; II (B), 2, 285b11.

⁹⁷ Cf. Platon, *Cratylus*, 410b, unde se propune o etimologie asemănătoare celei aristotelice, derivând αἰθήρ de la ἄετ' ἑστὶ ῥέων (a se roti continuu curgând).

la „a se roti continuu” (ἀεὶ θεῖν)⁹⁸, rotirea continuă ca mișcare circulară locală fiind singura schimbare proprie celui de-al cincilea corp.

Acestea sunt cele trei modalități neconvenționale care pot fi evidențiate în tratatul aristotelic *De caelo* și prin care sunt determinați termenii folosiți de către Aristotel.

---

⁹⁸ J. Tricot (cf. Aristote, *Traité du ciel*, trad. par J. Tricot, Éd. J. Vrin, Paris, 1949, p. 12, n. 2) crede că Aristotel derivă pe αἰθήρ (eterul) de la αἶθειν (a arde); A. Meillet (cf. *Bulletin de la société linguistique de Paris*, nr. 26, Paris, 1925, p. 17) susține că αἰθήρ este o creație semiartificială, făcută în opoziție cu ἀήρ (aerul) și apare ca un derivat târziu al verbului αἶθειν, lucru întărit în vremurile moderne și de P. Chantraine (cf. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, Éd. Klincksieck, 1968 -1980, p. 33); deopotrivă, É. Boisacq (cf. É. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg - Paris, Éd. C. Winter - C. Klincksieck, 1916, p. 23) și A. Bailly (cf. A. Bailly, *Dictionnaire grec - français*, Paris, Éd. Hachette, 2000, p. 42) susțin derivarea lui αἰθήρ de la αἶθειν; H. Frisk (cf. H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1960, p. 37) propune derivarea lui αἰθήρ din αἶθηρ. O. Hamelin (cf. O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, Paris, Éd. Felix Alcan, 1920, p. 335, n. 2) respinge etimologia din αἶθειν pentru cea din ἀεὶ θεῖν (a se roti continuu); textul grec (270b23) dă dreptate acestuia din urmă, împotriva celorlalți.